

Metafora u tvorbi i leksikalizaciji

Ovim se radom daje uvid u model morfosemantičkih obrazaca koji u izgradnji leksika istodobno promatra ulogu tvorbenih i značenjskih procesa. Poseban se naglasak u ovom pregledu stavlja na odnos tvorbe i metafore te na njihovu zajedničku ulogu u izgradnji leksičkoga blaga.¹

1. Uvod

U jezikoslovnoj se kroatistici unazad nekoliko desetljeća presijecaju dva naziva i pojma koja na donekle sličan način opisuju jedno od temeljnih jezikoslovnih područja. To su *tvorba* i *rječotvorje*. Ono što tu disciplinu čini predmetom mnogih rasprava, i na terminološkoj i na pojmovnoj razini, jest određivanje njezinih granica te sukladno tomu njezino tumačenje kao dijela gramatike ili pak kao discipline koja stoji na razmeđu gramatike i leksikologije.

Naziv i pojam *rječotvorje* pojavljuje se u hrvatskome jezikoslovlju označavajući onaj dio morfologije ili oblikoslovlja koji proučava tvorbu novih riječi (Silić i Pranjković 2005: 37). Tako definirano područje ili disciplina prilično jasno zacrtava i omeđuje prostor svoga djelovanja te ne ostavlja mogućnosti propitkivanja definiranih granica ili pak dijela jezične građe prema kojemu je usmjereno. No već je Babić u *Tvorbi riječi u hrvatskome književnome jeziku* (2002: 24) istaknuo da je tvorba jezikoslovna disciplina koja se nalazi na razmeđu leksikologije i gramatike. Dotiče se leksikologije jer je zanima popunjavanje leksičkoga blaga, ali se dotiče i gramatike jer je zanimaju jezični mehanizmi koji omogućuju tvorbu novih riječi.² Na nezavidan položaj *rječotvorja*, i s disciplinarnog i s terminološkoga aspekta, upozorava i Tafra (2014). Ona napominje da *rječotvorje* valja sagledati mnogo šire negoli su to njezini prethodnici činili. Prema njezinu mišljenju naziv *tvorba riječi* asocira *isključivo* na

1 Ovaj se rad temelji na spoznajama do kojih smo tijekom godina dolazili izgrađujući model morfosemantičkih obrazaca. U tom smislu pozivamo se na radove u kojima smo o tome detaljnije govorili, a zainteresiranomu čitatelju za detaljnije uvide preporučujemo bibliografske jedinice na koje se u ovom radu pozivamo.

2 Na važnost odnosa tvorbe i leksikologije upozorava se i u Raffaelli (2015a).

gradbu riječi slaganjem morfema. Tafra tako tvrdi da riječi ne nastaju samo gramatičkim (morfološkim) procesima, već i značenjskim procesima. Takvo tumačenje rječotvorja jasno zacrtava strukturu discipline kojoj je osim gramatičkih važno opisati i značenjske procese koji sudjeluju u izgradnji leksika. Može se tumačiti kao onaj dio morfologije koji je „zadužen“ za nastanak novih riječi, kojemu su u tradicionalnom smislu riječi svojstvena određena gramatička pravila, ali istodobno i kao onaj dio koji jasno pokazuje spregu gramatike i leksikologije ili, u širem kontekstu, gramatike i semantike. Šire razumijevanje tvorbe ili rječotvorja kao discipline koja osim gramatici pripada i leksikologiji, a neizostavno se veže i uz semantiku zahtijeva izradu modela koji može zahvatiti različite procese koji sudjeluju u oblikovanju novih riječi, tj. leksema.

Stoga je namjera ovoga rada prikazati u temeljnim crtama jedan od mogućih modela koji zahvaćaju opis tvorbenih, ali i značenjskih procesa koji sudjeluju u izgradnji leksika. Riječ je o modelu koji nazivamo *modelom morfosemantičkih obrazaca*, a koji razvijamo i razrađujemo posljednjih desetak godina. U poglavljima koja slijede obrazložiti ćemo: a) temeljne teorijske postavke u koje se model morfosemantičkih obrazaca uklapa, b) temeljne odrednice modela morfosemantičkih obrazaca, c) ulogu metafore kao jednog od temeljnih značenjskih procesa koji sudjeluju u izgradnji leksika. Sve ćemo oprimirati izborom iz leksičke građe koja to zorno ilustrira, a rad ćemo završiti zaključnim napomenama.

2. Temeljne teorijske postavke modela morfosemantičkih obrazaca

Model morfosemantičkih obrazaca (Raffaelli i Kerovec 2008, 2017, 2018; Raffaelli 2012, 2013, 2015b, 2017, 2018; Filko i Raffaelli 2017) nastao je oslanjajući se ponajprije na Guiraudov model morfosemantičkih polja (1967). Riječ je o prvorazrednom strukturalističkom modelu opisa leksičkih struktura koji se izdvaja od ostalih modela polja u razdoblju strukturalizma po tome što ga ne čine isključivo parasinonimski ustrojeni leksemi, već leksemi tvoreni prema različitim tvorbenim obrascima.³ Središte je svakoga morfosemantičkoga polja *etimon* (koji može biti korijen, osnova ili temeljni leksem).⁴ Svaki leksem koji tvori morfosemantičko polje s etimonom je povezan morfološki i značenjski. Tako je primjerice imenica *vid* središte morfosemantičkoga polja koje tvore glagoli poput *vidjeti*, *uvidjeti*, *zavidjeti*, *svidjeti se*, ali i pridjevi *vidan*, *razvidan*, *providan*, *slabovidan*, *dalekovidan*, *vidljiv* i mnogi drugi.⁵ Već je na temelju

3 Više o modelu morfosemantičkih polja vidi u Raffaelli (2015a: 142–146).

4 Guiraud ostavlja priličnu slobodu istraživaču da odredi etimon. To ima prednosti utoliko što omogućava definiranje strukture morfološkoga polja s dijakronijskoga ili sinkronijskoga stajališta, ali ima i nedostatke jer kriteriji za određenje središta polja nisu ujednačeni.

5 Hrvatsko morfosemantičko polje s leksemom *vid* kao središtem uspoređeno je s engleskim

tih nekoliko leksema razvidno da su oni s etimonom, odnosno u ovom slučaju s imenicom *vid*, povezani i gramatički (morfološki) i značenjski. Također je vidljivo da su neki leksemi, poput glagola *vidjeti* bliskiji središtu morfosemantičkoga polja, dakle imenici *vid*, jer su neposredno tvoreni od imenice te pripadaju skupini tzv. odimenskih glagola. Glagoli *uvidjeti* ili *izvidjeti* udaljeniji su od središta polja jer su tvoreni prefiksacijom od glagola *vidjeti*. No nisu samo tvorbeni procesi „udaljili“ glagole *uvidjeti*, *zavidjeti* ili *svidjeti se* od imenice *vid*. Važnu ulogu također imaju i značenjski procesi koji istodobno s tvorbenim procesima djeluju na oblikovanje nove riječi, o čemu će kasnije biti nešto više riječi. Navedena tri glagola jasno ilustriraju različite tipove značenjskih pomaka te upućuju ne samo na tvorbenu već i na značenjsku povezanost s imenicom *vid*. Osim toga razvidno je da su neki glagoli bliskiji svojim značenjem, tj. da se i dalje odnose na osjetilo vida, kao npr. *previdjeti*, dok su neki značenjski udaljeniji i šire svoje značenje prema drugim domenama, kao što su spoznaja i emocije kod glagola *uvidjeti*, *zavidjeti* i sl. Model morfosemantičkih polja povezujući tvorbeno i značenjski srodne lekseme upućuje na leksičko-značenjske sveze koje nekim drugim modelima ne bi mogle biti zahvaćene. Tako tradicionalni model polja koji se temelji na parasinonimskim odnosima ne bi u istom polju obuhvatio glagole *vidjeti*, *uvidjeti*, *zavidjeti* i *svidjeti se* stoga što svaki od njih ima drukčije značenje i parasinonimski se povezuje s drugim tipovima glagola.⁶ Valja stoga istaći da model morfosemantičkih obrazaca temeljen na morfosemantičkim poljima Pierrea Guirauda zahvaća lekseme koji čine vrlo čvrsto ustrojen sustav unutar kojega su leksemi povezani tvorbeno (ponajprije derivacijski), ali istodobno i ne manje važno – značenjski. Drugim riječima, model morfosemantičkih obrazaca primarno je usmjeren na promatranje i analizu motiviranih riječi, dakle onih koje su nastale određenim derivacijskim i značenjskim procesima. Sam naziv *model morfosemantičkih obrazaca* upućuje na tvorbeno i značenjski pravilno motivirane jezične strukture koje postoje i na gramatičkoj (tvorbenoj) i na značenjskoj razini, pa je stoga i odabran naziv *obrazac*. Osim toga naziv *obrazac* upućuje na još jedno obilježje modela, a to je zahvaćanje i opis pravilnih i učestalih postupaka, i na gramatičkoj i na značenjskoj razini, koji omogućuju nastanak novih leksema.

Upravo je sprega tvorbenih i značenjskih procesa omogućila smještanje modela morfosemantičkih obrazaca u druge, suvremenije teorijske okvire, a to su kognitivna i konstrukcijska gramatika.

2.1. Tvorbeni (derivacijski) obrasci

U Raffaelli (2017 i 2018) ističemo da se model morfosemantičkih obrazaca čvrsto oslanja na neke od temeljnih postavki kognitivne gramatike. To se ponajprije

morfosemantičkim poljima s leksemima *see* ‘vidjeti’ i *sight* ‘vid’ u Filko i Raffaelli (2017).

6 O razlici između tradicionalnoga Trierova modela polja i Guiraudova modela morfosemantičkih polja vidi iscrpno u Raffaelli (2015a).

odnosi na tezu o nepostojanju čvrste granice između gramatike i leksika. To znači da postoji svojevrsan ustrojbeni kontinuum sa svojim dvjema krajnjim točkama. Na jednoj krajnjoj točki nalaze se jedinice poput *razjasniti*, *razmisliti*, *raspoznati*, *razlučiti*, *razbistriti*, *razgledati*, *razabrati* itd. To su leksemi s jasnim značenjem koji pripadaju dvjema značenjskim skupinama – glagolima spoznaje, odnosno glagolima vidne percepcije. Dakle, razlikuju se prema specifičnim značenjima i značenjskim skupinama ili semantičkim poljima kojima pripadaju. No ono što ih povezuje jest njihov zajednički tvorbeni (derivacijski) obrazac. Tvorbeni ili derivacijski obrazac omogućuje oblikovanje novih riječi, tj. leksema koji imaju nova, razrađenija značenja od riječi koja služi kao osnova toga obrasca. Tako primjerice za gore navedene glagole možemo definirati izraz [raz(s)+a-[X]v]v.⁷ Riječ je o derivacijskom obrascu kojim se tvore prefigurirani glagoli koji dijele zajedničko općenito značenjsko obilježje, a to je 'radnja je izvršena do potankosti' (Babić 2002: 550). Drugim riječima, radi se o jezičnoj strukturi koju su govornici usvojili uporabom i stekli o njoj znanja s obzirom na njezin tvorbeni i značenjski potencijal. To je jezična struktura koja je temeljem tvorbe novih prefiguriranih glagola s prefiksom *raz-* koji će se svi podudarati temeljnim oblikom i značenjem, a razlikovati prema konkretnim pojedinačnim ostvarenjima. Izraz [raz(s)+a-[X]v]v ima nejasno značenje koje se oprimjeruje u konkretnoj jezičnoj uporabi (ovisno o osnovi koja se u izrazu pojavljuje). Osim toga govornici su usvojili znanje o značenjskom potencijalu spomenutoga obrasca i upravo zbog toga mogu tvoriti nove prefigurirane, tj. motivirane glagole ako žele izraziti radnju koja se odvija do potankosti.

Iz toga proizlazi da je jedno od temeljnih svojstava koja ovaj model dijeli s načelima kognitivne gramatike i to da je riječ o uporabno utemeljenome modelu, takvu kojega se postavke i opis jezične građe zasnivaju na konkretnoj i ostvarenoj jezičnoj građi. Dakle, tvorbeni obrazac [raz(s)+a-[X]v]v ima svoje značenje, a govornici su ga usvojili pravilnom i učestalom uporabom gore navedenih glagola i brojnih njima sličnih oprimjerenja, tj. konkretnih glagola. Osim u bogatstvu značenjske strukture između obrasca [raz(s)+a-[X]v]v i glagola *razjasniti* i *razgledati* nema suštinskih razlika. Naime, oba tipa jezičnih struktura imaju značenje. Značenje je prve strukture općenitije, shematičnije, dok je značenje dvaju glagola specifično, a sami su glagoli oprimjerenjima derivacijskoga obrasca. U tom kontekstu zanimljivo je pitanje jesu li strukture poput [raz(s)+a-[X]v]v ili primjerice [[X]v-telj]N za *učitelj*, *skladatelj*, *roditelj* dijelom leksika ili su dijelom gramatike, ili pak upućuju na to da je gramatika neraskidiva od leksika (pa onda i od leksikologije) jer inherentno sudjeluje u izgradnji leksičkoga blaga (sa značenjem koje govornici imaju pohranjeno), ništa manje negoli njihova oprimjerenja. Model morfosemantičkih obrazaca, slijedom svojih temeljnih postavki, zagovara tezu da je riječ o neraskidivoj svezi gramatike, leksikologije i semantike, odnosno da tvorbeni (derivacijski obrasci) kao dio „gramatičkih pravila“ u tradicionalnom smislu riječi posjeduju

7 Ovdje navodimo tri inačice alomorfa: *raz-*, *ras-*, *raza-*.

značenje, sudjeluju u oblikovanju leksika i od svojih se vlastitih opimjerenja razlikuju samo po stupnju shematičnosti, odnosno specifičnosti značenja. U tom smislu model morfosemantičkih obrazaca podržava jedno od temeljnih teorijskih načela kognitivne lingvistike, ono o neraskidivom kontinuumu između gramatike i leksika.

2.2. Značenjski procesi u modelu morfosemantičkih obrazaca

Kao što smo prethodno napomenuli, model morfosemantičkih obrazaca opisuje osim tvorbenih i značenjske procese koji sudjeluju u oblikovanju nove, motivirane riječi. Naime, svaka novonastala riječ motivirana je istodobno i na tvorbenoj i na značenjskoj razini. Drugim riječima, svaka motivirana riječ upućuje barem na neki minimalni značenjski pomak u odnosu na riječ iz koje je izvedena. Takav je pomak primjerice između *gledati* i *pogledati* te između *vid* i *vidjeti*. U obama primjerima značenje se motivirane riječi nije suštinski promijenilo u odnosu na nemotiviranu riječ. I *pogledati* i *vidjeti* realiziraju svoja značenja u okviru iste domene, tj. enciklopedijski podaci leksikalizirani u nemotiviranih riječi, a to su 'vid' i 'gledanje', i dalje su intrinzičnom značenjskom sastavnicom motiviranih riječi. Pojmovi 'gledanja' i 'vida' usađeni su u značenjsku strukturu glagola *pogledati* i *vidjeti*. U Raffaelli (2017 i 2018) iscrpno opisujemo tu vrstu značenjskoga procesa kao *pojmovnu bliskost* koja je prema razradama Petera Kocha (1999) ključna za leksičko razjedinjavanje. Prema Kochu (1999: 146) to je sveza između dvaju elemenata istoga okvira,⁸ dakle strukturirane cjeline ljudskoga znanja o svijetu. Bez obzira na to što se pojmovna bliskost zasniva na izvanjezičnim odnosima bliskosti, među pojmovima mora postojati asocijativni odnos jer pripadaju istom okviru, odnosno prizivaju jedan drugog.⁹ Dakle, u primjerima glagola *gledati*, *pogledati*, *pregledati* pojam 'gledati' relevantan je za oblikovanje značenja dvaju prefigiranih glagola, drugim riječima, oni pokazuju određeni značenjski pomak (posebice *pregledati*),¹⁰ no i dalje se njihovo značenje gradi oko istoga pojma i suštinski se ne odmiče prema nekom drugom okviru ili domeni. Kao što je bilo napomenuto na početku, pojmovna bliskost podrazumijeva gradbu značenja unutar istoga okvira ili domene.

8 Koch (1999) rabi termin i pojam *okvir* za ono što Langacker naziva domenom, a Lakoff idealiziranim kognitivnim modelom.

9 Odličan je Croftov (2006: 322) primjer izvanjezične bliskosti jastuka i švicarskoga noža (možemo zamisliti da netko ispod jastuka drži švicarski nož), ali među njima ne postoji asocijativni odnos jer nijedan od dvaju elemenata ne priziva onaj drugi, dakle nisu elementi istoga okvira ili, u Croftovoj terminologiji, domene.

10 O razlikama u značenjskim pomacima glagola *pogledati* i *pregledati* te o mehanizmima koji su ih motivirali vidi detaljnije u Raffaelli (2017 i 2018).

2.2.1. Model morfosemantičkih obrazaca i metafora

Značenjski proces koji se odvija na temelju preslikavanja iz jedne domene u drugu, dakle koji podrazumijeva gradbu značenja između dvaju okvira ili domena naziva se *metaforom*. Kada je metafora djelatni značenjski proces koji sudjeluje u oblikovanju nove riječi, razlike, odnosno pomaci u značenju između nemotivirane i motivirane riječi mnogo su veći i govornicima uočljiviji. Tako se primjerice odnos između imenice *smjer* te iz nje izvedenoga glagola *smjerati* temelji na odnosu između domene 'prostora' i domene 'mentalnih aktivnosti'. Imenica *smjer* veže se uz domen 'prostora', dočim iz nje izveden glagol *smjerati* nema nikakve veze s 'prostorom', već isključivo s domenom 'mentalnih aktivnosti' jer mu je jedino značenje 'kaniti', 'namjeravati'. Iz odnosa imenice i iz nje izvedenoga glagola vidljivo je da su domene 'prostor' i 'kretanje' poslužile kao osnova za metaforički pomak glagola *smjerati* u odnosu na imenicu od koje je tvoren. S druge pak strane, imenicu *smjer* pronalazimo u iskazima poput *Nije mi jasno u kojem smjeru ide vaša diskusija* gdje se jasno vidi da ona u određenom kontekstu, supojavljujući se s glagolom *ići* ili *voditi* može ostvariti metaforičko značenje koje se u cijelosti leksikalizira u značenju glagola *smjerati*.

Postojanje preslikavanja iz jedne domene u drugu – iz izvorne prema ciljnoj u suštini je konceptualnih metafora.¹¹ To znači da jezični izrazi, tj. leksemi metaforičke pomake u svojim značenjima „duguju“ konceptualnim metaforama koje su u pozadini jezičnih metafora.

Konceptualna metafora koja je djelatna u nizu različitih značenjskih proširenja percepcijskoga vokabulara jest ZNATI JE VIDJETI. Riječ je o konceptualnoj metafori koja pravilno i učestalo utječe na širenje značenjskih struktura glagola koji se odnose na vidnu percepciju unutar indoeuropske jezične porodice. Tako primjerice Sweetser (1990) napominje da glagoli sa značenjem 'vidjeti' u svim indoeuropskim jezicima učestalo i pravilno šire svoje značenje prema 'znati', kao npr. u iskazu *Vidim da imaš problema s matematikom*. Višeznačnost ili polisemija jedna je od temeljnih pojavnosti koje nastaju uslijed metaforičkih proširenja. No model morfosemantičkih obrazaca pokazuje da je konceptualna metafora ZNATI JE VIDJETI u pozadini nastanka mnogih deriviranih, odnosno motiviranih riječi. U tom je smislu vrlo ilustrativan odnos između pridjeva *jasan*, odnosno osnove *jasn* i glagola poput *objasniti*, *pojasniti* i *razjasniti*. Sva tri navedena glagola imaju značenje koje se odnosi na određeni tip 'mentalne aktivnosti', dapače, *objasniti* i *pojasniti* ne mogu imati neko drugo značenje osim toga spoznajnog, a suvremene uporabe glagola *razjasniti* pokazuju da se uglavnom upotrebljava u spoznajnom značenju iako je etimološki njegovo značenje bilo 'učiniti vidljivim'. Drugim riječima, izvedeni se glagoli (posebice *objasniti* i *pojasniti*) ne odnose na vidnu percepciju, na percepcijsku

11 O konceptualnim metaforama između ostaloga vidi više u Lakoff i Johnson (1980), Kövecses (1986 i 2002), Lakoff (1987), Johnson (1987).

razvidnost, nego isključivo na određenu vrstu mentalne aktivnosti.¹² Međutim, važno je istaći da je model morfosemantičkih obrazaca teorijsko-metodološko-analitički okvir koji zahvaća takav tip odnosa, odnosno djelovanja određene vrste gramatičkih i značenjskih procesa koji pokazuju određene pravilnosti koje sustavno djeluju u oblikovanju jezičnih struktura u različitim jezicima, bliskim i manje bliskim. Tako zamjećujemo da morfosemantički obrazac koji je omogućio nastanak glagola *pojasniti*, *objasniti*, *razjasniti* nije svojstven samo hrvatskom, već ga pronalazimo i u drugim indoeuropskim jezicima. Hrvatske glagole možemo povezati s morfosemantički identično nastalim talijanskim *chiarificare*, *chiarire* ‘objasniti’, francuskim *éclairer* ‘objasniti’ (povezano s vulgarno latinskim *exclariare*), španjolskim *aclarar* ‘objasniti’, češkim *objasnit*, *vyjasnit* ‘objasniti’, ruskim *объяснять*, *прояснить* ‘objasniti’ i njemačkim *erklären*, *klären*, ‘objasniti’. Zamjećujemo gotovo identičan obrazac, a to je da je pridjev koji se primarno odnosi na vidnu razvidnost poslužio kao osnova za tvorbu glagola koji se odnose na mentalne aktivnosti. I dok slavenski glagoli prefiksacijom omogućuju zahvaćanje finih značenjskih nijansi, koje su leksikalizirane i hrvatskim glagolima, francuski primjerice poznaje samo jedan glagol *éclairer* koji je poliseman – ima i konkretno i apstraktno značenje, dok u njemačkome *erklären* može imati samo mentalno značenje. Iako načelno možemo govoriti o istom tipu leksikalizacije kojom se povezuju ‘vidna jasnoća’ i ‘mentalna aktivnost’, upravo nam model morfosemantičkih obrazaca omogućuje uočiti tvorbene, ali i fine značenjske razlike te razlike u oblikovanju toga dijela leksika u navedenim jezicima.

Modelom morfosemantičkih obrazaca zahvaća se djelovanje metafore u tvorbi novih motiviranih riječi u široj tipološkoj perspektivi te se mogu uočiti pravilnosti, tj. sličnosti koje su svojstvene genetski različitim jezicima, ali jednako tako i razlike koje mogu proizlaziti iz tipoloških različitosti pojedinih jezika. Tako smo u Raffaelli i Kerovec (2017) pokazali da hrvatski i turski na različite načine leksikaliziraju značenje ‘okus’ s pomoću korijena *kus* u hrvatskome i *tat* u turskome. Turski između ostaloga poznaje konstrukciju [N_{tat}-V] koja se sastoji od imenice tvorene s pomoću korijena *tat* i znači ‘okus’ te glagola koji pripadaju različitim domenama kao što su vid, kretanje i slično. Značenje je te konstrukcije ‘okusiti’ bez obzira na to koji se glagol pojavljuje. I konstrukcija *tadım görmek* (dosl. ‘vidjeti okus čega’) i konstrukcija *tadına varmak* (dosl. ‘doći do okusa čega’) znače ‘okusiti’, dok glagol *görmek* znači ‘vidjeti’, a glagol *varmak* ‘doći’.¹³ Zamjetan je drukčiji morfosemantički obrazac koji je djelatan u turskome u odnosu na hrvatski kada je riječ o oblikovanju vokabulara koji se odnosi na osjetilo okusa. Bitno je naglasiti u kontekstu uloge metafore u izgradnji leksika da turski rabi glagole iz drugih domena (percepcijskih ili iskustveno bliskih čovjeku (kretanje)) za oblikovanje leksika koji se odnosi na okus, što nije slučaj u hrvatskome. U istaknutim turskim

12 O tome smo detaljno pisali u Raffaelli i Kerovec (2008).

13 Raffaelli i Kerovec (2017).

primjerima djelatna je metafora jer je jedna domena (vid, kretanje) poslužila za razumijevanje druge (okus).¹⁴ Takve su veze u kojima se jedna osjetilna ili temeljna iskustvena domena rabi za razumijevanje neke druge osjetilne domene rijetke, a turski primjeri pokazuju unutarjezične pravilnosti u njihovu povezivanju i leksikalizaciji.

Percepcijski je vokabular u kontekstu uloge metafore u tvorbi i leksikalizaciji određenih značenja vrlo plodno područje. Tako smo u Raffaelli i Kerovec (2018) te Raffaelli i Borić (u tisku) pokazali kako vokabular koji se odnosi u svom temeljnom značenju na osjet dodira može pravilno i učestalo širiti svoja značenja prema emocijama. Budući da je u radovima riječ o kontrastiranju hrvatskoga i turskoga, odnosno slovenskoga, zamijetili smo sličnosti i razlike u morfosemantičkim, pa onda i leksikalizacijskim procesima koji zahvaćaju uspoređivane jezike. Tako se primjerice u hrvatskome deminutivni oblik glagola *dirati* – *dirnuti* ili deminutivni oblik *taknuti* u konstrukcijama *dirnuti/taknuti u srce* odnose na izazivanje određenih, često negativnih emocija, dok se *dirnuti/taknuti u živac* odnosi na izazivanje nečije reakcije. Osim toga glagol *ticati* kao nesvršeni oblik, a koji se smatra vidskim parnjakom glagola *taknuti*¹⁵ može se odnositi jedino na povezanost s čime ili na brigu, kao npr. *To se vas nimalo ne tiče*. Glagol *ticati se* nema mogućnost referiranja na dodir. Glagolima dodira, za razliku od glagola vidne percepcije, svojstvena je nemogućnost širenja značenja prema spoznajnoj domeni. Razlog je u tome što se informacije prikupljene dodirom bitno razlikuju od informacija prikupljenih vidom. Dodirom možemo prikupiti vrlo specifične, pojedinačne informacije, odnosno dodir nam, za razliku od vida, ne dopušta bilo kakvu vrstu generalizacije. Sweetser (1990: 44) to vrlo zorno ilustrira pričom o slijepcima i slonu prema kojoj su slijepci jedino dodirom mogli prikupiti informacije o slonu. Svatko je, ovisno o tome koji je dio slona dodirivao, imao drukčiju predodžbu o tome kakav slon jest i kako uopće izgleda. Iako je to pravilnost na koju Sweetser upozorava u porredbeno-tipološkom kontekstu (na razini indoeuropskih jezika), u hrvatskome se glagol *ispipati* često pojavljuje u kontekstnim okruženjima kao što su *ispipati situaciju/reakciju/kontekst/mogućnosti* koja sva upućuju na to da se glagol pojavljuje u značenju ‘saznati’, ‘doznati’, što nismo našli kao leksikalizirano značenje u turskome, ali jesmo u slovenskome kod glagola *potipati* i *iztipati*, dvama jezicima kojih smo leksik dodira uspoređivali s hrvatskim.

2.3. Od vida do spoznaje i natrag

Model morfosemantičkih obrazaca (za razliku od Guiraudova modela polja) dopušta i promjenu perspektive, tj. uvide u tvorbene i značenjske procese

14 Sukladno Kövecsesovu tumačenju (2003) leksikalizacije emocija s obzirom na različite tipove fizioloških reakcija, kao. npr. u *tresti se od straha*, odnos između vida i okusa mogao bi se tumačiti kao metonimijska motivacija jer je riječ o dvama osjetilima.

15 Valja napomenuti da *taknuti*, svrš. i *ticati*, nesvrš. ne dijele isti etimon, no s vremenom su se počeli međusobno približavati i danas funkcioniraju kao vidski parnjaci.

koji sudjeluju u tvorbi određene skupine glagola. Kako smo u ranijim razdjelima istakli, glagoli sa spoznajnim značenjem nerijetko su višeznačni, sa značenjem vidne percepcije kao svojim primarnim značenjem. Tako primjerice u hrvatskome osim glagola *vidjeti* i glagol *uočiti* može imati spoznajno značenje kao npr. u: *Uočila sam glavne nedostatke ove teorije*. Osim glagola vidne percepcije i glagoli slušne percepcije šire značenje prema spoznaji, kao npr.: *Čujem da si konačno ozdravila* gdje se osim na sluh glagol *čuti* zasigurno odnosi i na spoznaju i ima značenje 'saznati'. Višeznačnost percepcijskoga vokabulara često se ističe u literaturi (Viberg 1984, Sweetser 1990) kao pravilno i učestalo svojstvo te skupine leksema. No ono što se manje ističe jest u kojoj mjeri percepcijski vokabular može poslužiti za tvorbu novih leksema sa spoznajnim značenjem, dapače, onih koji se uopće ne mogu odnositi na jedno od osjetila. Jednu sm skupinu glagola već spomenuli, to su *objasniti* i *pojasniti* (te donekle *razjasniti*) koji se odnose isključivo na jedan tip mentalne aktivnosti i ne mogu imati značenje vezano uz vidnu percepciju iako je primarno značenje pridjeva *jasan* od kojega su tvoreni 'vidna razvidnost'. Spomenut je i glagol *smjerati* koji je odimenski glagol, nastao od imenice *smjer*. Njegovo je značenje također isključivo vezano uz spoznajnu domenu. Od *vidjeti* nastala su također dva glagola s isključivo spoznajnim značenjem: *uvidjeti* i *predvidjeti*. *Uvidjeti*¹⁶ ima značenje 'shvatiti', dok se *predvidjeti* odnosi na određeni tip zaključivanja o budućnosti. Svi su spomenuti glagoli (osim glagola *smjerati* koji je nastao sufiksacijom) nastali prefiksacijom i metaforom kao tvorbenim i značenjskim procesima koji su uvjetovali njihovo morfološko i značenjsko oblikovanje.

No model morfosemantičkih obrazaca i šire strukturne obrasce. Tijekom godina razvoja tog modela postalo je razvidno da ne može biti ograničen samo na opis tvorbenih procesa (slaganje morfema, tj. derivaciju), nego da treba obuhvatiti i druge gramatičke procese koji sudjeluju u izgradnji leksika. Tu ponajprije mislimo na definiranje i opis sintaktičkih konstrukcija koje su također plodne u oblikovanju leksema hrvatskoga jezika i samim time u popunjavanju leksičkoga blaga. Iako tradicionalno sintaktičke konstrukcije ne sagledavamo kao strukture koje služe za obogaćivanje leksika, recentnija istraživanja pokazuju da i hrvatski jezik poznaje takav način oblikovanja leksema. Tako Katunar (2015) pozivajući se na neke temeljne teze konstrukcijske gramatike (npr. Goldberg 1995) istražuje ulogu regiranih prijedloga u glagolskim konstrukcijama kao što su *držati do* 'cijeniti' ili *zatreskati se u* 'zaljubiti se'. Takve su konstrukcije visoko idiomatizirane, odnosno njihovo se značenje ne može odrediti na temelju značenja njihovih pojedinačnih sastavnica, u konkretnome slučaju glagola i prijedloga. Tako primjerice konstrukcija koja je učestala u kolokvijalnom iskazu *zatreskati se u* 'zaljubiti se' to značenje ima samo kao idiomatizirana struktura. Nijedna se sastavnica ne može izdvojiti

16 Valja napomenuti da su glagol *uvidjeti*, a onda i imenica *uvid* prošli dijakronijske promjene jer su im prva značenja bila 'zagledati se u knjigu', a tek se kasnije razvilo spoznajno značenje koje im je danas jedino.

iz strukture jer bi se značenje automatski izgubilo ili, drugim riječima, svaka od sastavnica sudjeluje u oblikovanju toga značenja. U ovom slučaju postoji jasan metaforički pomak u odnosu na glagol *zatreskati (se)* koji ima samo konkretno značenje.

U kontekstu glagola mentalnih aktivnosti koje smo uzeli za ilustraciju u ovome radu zanimljiv je i vrlo ilustrativan primjer para *osvrnuti se/osvrnuti se na* koje tumačimo kao dva leksema različitih oblika te različitih značenja. Tradicionalno tumačeći, rekli bismo da je glagol *osvrnuti se* višeznačan i da ima značenja ‘pogledati iza’ i ‘komentirati’. Postavlja se međutim pitanje je li značenje ‘komentirati’ drugo značenje glagola *osvrnuti se* ili je za njegovo mentalno značenjsko ostvarenje nužan dodatni jezični element, konkretno prijedlog *na* koji se supojavljuje na sintagmatskoj razini zajedno s glagolom *osvrnuti se*. Model morfosemantičkih obrazaca sagledava i primjere poput *osvrnuti se na* kao lekseme i jezične strukture koje se protežu na razini sintakse i izlaze iz okvira tradicionalnoga razumijevanja leksika. Drugim riječima, tim modelom zagovaramo tezu da su *osvrnuti se* i *osvrnuti se na* različiti leksemi jer se metaforički motivirano značenje ‘komentirati’ ostvaruje isključivo u navedenoj sintaktičkoj konstrukciji. Dakle, govornici poznaju konstrukciju *osvrnuti se na* kao leksičku cjelinu s jasno definiranim značenjem. To znači da će govornici želeći komentirati nešto prethodno izrečeno upotrijebiti iskaz *Dopustite mi da se osvrnem na izjave svoga sugovornika*. Nijedan od elemenata konstrukcije ne može biti izostavljen jer govornik neće moći ostvariti željeno značenje svojim iskazom. Proširenjem modela morfosemantičkih obrazaca na promatranje idiomatiziranih sintaktičkih konstrukcija omogućeno je cjelovitije sagledavanje ostvarenja značenja s obzirom na mogućnosti jezičnog izražavanja. Bez prijedloga *na* značenje ‘komentirati’ ne može se ostvariti, te se ono pravilno ostvaruje jedino unutar konstrukcije *osvrnuti se na*. Taj, ali i niz drugih primjera, kao recimo *ciljati/ciljati na* kojih je razlika razvidna u iskazima: *Ciljala sam ono stablo* i *Nije mi jasno na što ciljaš kada mi ga opet spominješ* pokazuju da je metafora djelatna i u oblikovanju konstrukcijski utemeljenih leksema.

3. Nekoliko zaključnih napomena

Kao što smo na samom početku napomenuli, ovim smo radom željeli prikazati model morfosemantičkih obrazaca koji razvijamo desetak godina i koji tijekom godina doživljava različite dopune i dorade. Model je utemeljen na Guiraudovu modelu morfosemantičkih polja, a zamišljen je tako da podrazumijeva jednaku ulogu tvorbenih i značenjskih procesa u oblikovanju novih riječi, odnosno leksema. U radovima na koje se pozivamo pokazali smo da u nastanku novih leksema uloge imaju različiti značenjski procesi (ovdje smo samo dotakli pojmovnu bliskost, a o njoj smo više pisali u Raffaelli 2017 i 2018), a metafora je svakako jedan od njih. Kao što smo pokazali, ona je djelatna zajedno s derivacijom i oblikuje značenjsku strukturu motiviranih lek-

sema, no jednako je tako djelatna i pri nastanku konstrukcijski utemeljenih leksema.

Kao jednu od temeljnih prednosti predstavljenoga modela vidimo sagledavanje tvorbe ili rječotvorja, leksikologije i semantike kao neraskidivih i višestruko povezanih područja. Model morfosemantičkih obrazaca pokazuje potencijal i smjerove za daljnji razvoj i dorade. Tu posebno mislimo na njegovu primjenu u poredbenim i kontrastivnim istraživanjima hrvatskoga s ostalim slavenskim i šire indoeuropskim jezicima, ali i u odnosu na druge (neindoeuropske) jezike. Budući da taj model morfosemantičke procese promatra od razine tvorbe do razine sintakse, moguće je zahvatiti niz gramatičkih obrazaca koji sudjeluju u nastanku leksičkoga blaga u tipološki različitim jezicima, što je već potvrdila njegova primjena na turski jezik. Valja na kraju istaknuti da je model morfosemantičkih obrazaca uporabno utemeljen model, što znači da podatke o jezičnoj građi crpi iz jezične uporabe kao temelja pri pronalaženju odgovora za opis leksičkoga ustroja. Naglašavajući odnos između gramatike, leksika i semantike, model jasno pokazuje ulogu značenjskih procesa, a posebice metafore u tvorbi novih leksema. Na kraju, bez obzira na moguće nedostatke, taj model može ponuditi odgovore o načelima ustroja leksika koja drugim modelima jezičnoga opisa nisu razvidna.

Literatura

- Babić, Stjepan. 2002. *Tvorba riječi u hrvatskome književnome jeziku*. Zagreb: Globus – HAZU.
- Croft, William. 2006. On explaining metonymy: Comment on Peirsman and Geeraerts, „Metonymy as a prototypical category“. *Cognitive Linguistics* 17–3: 317–327.
- Filko, Matea; Ida Raffaelli. 2017. Conceptualization and Lexicalization Patterns: Morphosemantic fields related to the concept of ‘sight’. U: *English versus Slavic: Lexicon in a Morphological and Semantic Perspective* (ur. Ewa Konieczna i Robert Kiełtyka): 89–99. Frankfurt am Main – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Warszawa – Wien: Peter Lang.
- Goldberg, Adele E. 1995. *Constructions. A construction Grammar Approach to Argument Structure*. Chicago – London: The University of Chicago Press.
- Guiraud, Pierre. 1967. *Structures étymologiques du lexique français*. Paris: Larousse.
- Katunar, Daniela. 2015. *Ustroj leksikona u konstrukcijskoj gramatici – primjer prijedloga u hrvatskom jeziku*. Neobjavljeni doktorski rad.
- Koch, Peter. 1999. Frame and Contiguity: On the cognitive bases of metonymy and certain types of word formation. U: *Metonymy in Language and Thought* (ur. K.-U. Panther i G. Radden): 139–167. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins.
- Kövecses, Zoltán. 1986. *Metaphors of Anger, Pride, and Love: A Lexical Approach to the Structure of Concepts*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins.
- Kövecses, Zoltán. 2002. *Metaphor: A Practical Introduction*. New York: Oxford University Press.
- Kövecses, Zoltán. 2003. *Metaphors and Emotions*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kövecses, Zoltán. 2005. *Metaphor in Culture: Universality and Variation*. Cambridge – New York: Cambridge University Press.
- Lakoff, George. 1987. *Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Lakoff, George; Mark Johnson. 1980. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
- Raffaelli, Ida. 2009. *Značenje kroz vrijeme. Poglavlja iz dijakronijske semantike*. Zagreb: Disput.
- Raffaelli, Ida. 2012. The Conceptual Category of ‘light’ in Croatian: A Diachronic Perspective. U: *Cognitive Linguistics between Universality and Variation* (ur. M. Brdar, I. Raffaelli i M. Žic Fuchs): 383–410. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishers.

- Raffaelli, Ida. 2013. The model of morphosemantic patterns in the description of lexical architecture. *Lingue e linguaggio* 1: 47–72.
- Raffaelli, Ida. 2015a. *O značenju – uvod u semantiku*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Raffaelli, Ida. 2015b. Morfosemantička struktura hrvatskoga korijena *kus* iz dijakronijske perspektive. U: *Dimenzije značenja* (ur. Branimir Belaj): 211–242. Zagreb: Zagrebačka slavistička škola.
- Raffaelli, Ida. 2017. Morfosemantička obilježja percepcijskih glagola u hrvatskom. U: *Zbornik radova Šestog hrvatskog slavističkog kongresa* (ur. Stipe Botica, Davor Nikolić, Josipa Tomašić i Ivana Vidović Bolt): 375–387. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo.
- Raffaelli, Ida. 2018. Kroz leksikologiju i semantiku. U: *Od svojbe do razdvojsbe – Zbornik radova u čast profesorici Branki Tafri* (ur. Petra Košutar i Mislav Kovačić): 143–159. Zagreb: Ibis grafika.
- Raffaelli, Ida; Iva Borić (u tisku). Similarities and differences of lexicalization patterns in Croatian and Slovene: example of the concept of ‘touch’. U: *Zbornik radova s međunarodne konferencije KOMPAS* (ur. Ivana Čagalj, Miroslav Hrdlička, Neda Pintarić i Ivana Vidović Bolt). Zagreb: FF Press.
- Raffaelli, Ida; Barbara Kerovec. 2008. Morphosemantic fields in the analysis of Croatian vocabulary. *Jezikoslovlje* 9.1–2: 129–157.
- Raffaelli, Ida; Barbara Kerovec. 2017. The concept of ‘taste’ in formation of Croatian and Turkish lexicon: A contrastive analysis. *Suvremena lingvistika* 83: 21–48.
- Raffaelli, Ida; Barbara Kerovec. 2018. The concept of ‘touch’ in formation of Croatian and Turkish Lexicon: the example of the tactile verbs. *LingBaw (Linguistics Beyond and Within)* 4: 129–140.
- Tafra, Branka; Petra Košutar. 2009. Rječotvorni modeli u hrvatskom jeziku. *Suvremena lingvistika* 67: 87–108.
- Tafra, Branka. 2014. Derivatem i leksem. *Suvremena lingvistika* 77: 77–91.
- Talmy, Leonard. 1985. Lexicalization patterns: Semantic Structures in Lexical Forms. U: *Language Typology and Syntactic Description III: Grammatical Categories and the Lexicon* (ur. Timothy Shopen): 57–149. Cambridge: Cambridge University Press.
- Silić, Josip; Ivo Pranjković. 2005. *Gramatika hrvatskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Sweetser, Eve. 1990. *From Etymology to Pragmatics. Metaphorical and Cultural Aspects of Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Viberg, Åke. 1984. The verbs of perception: A typological study. U: *Explanations for language universals* (ur. Brian Butterworth, Bernard Comrie i Osten Dahl): 123–162. Berlin: Mouton de Gruyter.

Metaphor, Word-Formation and Lexicalization

Summary

The paper gives an insight into the model of morphosemantic patterns that considers word-formation processes and construal processes as equally important in formation of motivated lexemes. In this paper, the focus is on the role of metaphor in the formation of newly formed lexemes.

Ključne riječi: metafora, tvorba riječi, model morfosemantičkih obrazaca, hrvatski jezik

Keywords: metaphor, word-formation, model of morphosemantic patterns, Croatian